

S. Nagy Katalin

FARKAS ISTVÁN RAJZAI

A HÁBORÚ ÉS A HADIFOGSÁG ÉVEI ALATT
1915–1919

müncheneri és a párizsi tanulóévek után a Balkán. A *Bleue Reiter* és a kubizmus után a Csatafér. A fin de siècle és az avantgardizmus után a világvége.

Farkas nem hadifestő, nem haditudósító rajzoló, hanem katona, lövészárkokban, mocsokban, vérben, ágyútűzben. Önkéntes kalandor, felderítőoszt. Férfiakkal összezárta. K. u. K. tisztekkel és primitív, csaknem állati sorban a létükért küzdő paraszttal. A háború kegyetlen törvényei az esztétizmus, festeni tanulás, múzeumok után. Őt és egynegyed év. 27 éves a bevonuláskor, 32, amikor hazatér. S közben Szlovákiától Albániáig rajzok, pasztellek, olajképek s karikatúrák. S egy év olasz hadifogság, a táborlakókkal összeczártság.

Szükségszerű a kubizmus elhagyása és a visszatérés Mednyánszky romantikus-realista, a társadalom elszettjei iránt érzékeny stílusához. A naplórajzok lejegyzések, emlékeztetők s a harc vagy gyaloglás, lovaglás, helyszínváltoztatás szüneteiben készülő képek, grafikák az életben maradás, a megkapaszkodás eszközei. Kényszerű emberismeret, tapasztalatgyűjtés. Szikár, visszafogott mondatok háborús naplóiból s az apjához 1924-ben írt önéletrajzi jelentőségű levélből: „A háborút emlegette papa – Persze, hogy én végre – ha öntudatlanul is – kívántam valamit csinálni, valami szépet, becsülendőt, olyant, ami az én önérzetemet (a letiportat) növeli. Azért kellett nekem a háború, azért nem akartam protekciót. Én akartam csinálni valamit, ami az én javamra íródik s nem a magáéra. Említette papa, hogy mennyi mindent tett akkor az érdekemben. Tudom és elhiszem, de miben állt ez. Csupa olyan dolgokban, melyek a papa, s nem az én érdemeimet növelték. A papa önérzetét és hatalmi erejét növelte az, hogy meggátolni tud olyat, ami mindenkire kötelező stb.... Az enyémet növelte, hogy (noha talán nem katonának való voltam) energiámmal, elszántságommal többet csináltam, mint akármelyik más bajtársam, – Hallatlan munkát, energiát pazaroltam el a háború alatt. – Pl. önérzetemet növelte volna és természetes apai érzésből fakadó lett volna, ha – mert rövidesen egyik legjobb lovas lettem – megnézte volna, hogy lovagolok én. De ez az én és nem papa érdeme, tehát nem tette. – Megkérdezhettem volna amikor szabadságra jöttem, hogy mi is történt odakint, hogy maradtam életben két rajvonalközött stb. Nem tette ezt, mert nem bírta, ha más önérzete gyarapszik, ha más érzi magát érdemes em-

bernek, s mert csak saját maga és tettei érdekelték. Hazajöttem, telve borzalmakkal és átélt szörnyűségekkel. Erőmet meghaladó teljesítmények után, hogy első percben már csak a maga dolgainak fontosságáról kelljen hallanom (Wiesner) a szeretetnek legkisebb megnyilvánulása is meghatott (Borbély, Vészi M.) három nap múlva vissza akartam menni abba a pokolba, akár ott is maradni. Szerettem volna látni papát 25 éves korában, a saját magát féltő természetével, csak egy percig is ágyú- vagy gépfegyvertűzben. Milyen elismerést követelt volna ezért!! Ha ugyan egy percig is kibírta volna.”

Megdöbben a roppant emberáldozatot követelő háború, akárcsak Mednyánszkyt és Vaszaryt, akik az öldöklésbe behajszolt, elcsigázott katonák viszonosságait dokumentálják igen nagy számú rajzaikon, festményeiken.

A háborús élmények, a kiszolgáltatott katonák látványa felszakította Farkasban első s haláláig mélyégesen tisztelt mesterének, Mednyánszky Lászlónak az emlékét. Az individualista Mednyánszky rendkívüli plasztikus, realiztikus érzéklettel, tömören, összefogottan jelenítette meg az ágrólszakadtak, megnyomítottak, megalázottak s megszorítottak emberi erejét, ellenálló képességét, létezésük elementáris rendjét. Testi valóságukban s jellemükben, lelki struktúrájukban együttesen ragadta meg a fény-árnyékkal mintázott, sötét, materiális s mégis mélytűző földszínekkel felrakott figurákat. Szerkezeti fegyelem és látomásosság, mesterségbeli pontosság és spirituális érzékenység eredményezi hiteles, sokrétű emberábrázolását. Mednyánszky 25 hónapot tölt a fronton, az *Új Idők* és a *Budapesti Hírlap* harctéri rajzolójaként, rengeteg harctéri tanulmányt készít.

Farkas Mednyánszkyhoz hasonlóan fájdalmas ellentétként a tájban helyezi el harcra várakozó katonáit. Portrészorozata a jellemábrázolás grafikai tömörítőképeség bizonyítéka. Talán épp ez alatt a hosszú öt év alatt tanulja meg a halálközeli létezés dramaturgiáját, s tán épp ez az időszak a valódi felkészülés a harmincas évek fordulóján váratlannak tűnő nagy korszakához, amikor majd a halál és élet irtóztató határmezsgyéjén libikókázó szüleményeit festi. A háborús rajzokon jelennek meg a tekintet, majd szem és száj nélküli arcok és a groteszkek, karikatúrák is előjegyveztek, a torz, a torzulások ironikus felfedezése.

A *Hasaló katonák*on két egyenruhás, barna arcú és kezű katonák háttal és profilban ülnek, hasalnak a lövészárkokban. A szürke tónusú papíron meglepően

FARKAS ISTVÁN: ÖNARCKÉP

hatnak a kék ruhás alapformákra egyszerűsített katonák. A kék nagyon furcsa, világító kék. A háttérben pár fekete vonallal jelzett magas hegyek. Szürke satirozással a tömegek érzékeltetése. Tágas, széles táj, amelyik mégis bezárja a katonákat. Az emberek csaknem élettelennek hatnak. Szem és száj nélküli arcok! A világító rozsdabarna-okker keverék az arcokon, kézfejekon. Fekete foltokkal jelzi a növényzetet. Az alakok ábrázolásában érvényesíti a kubizmusban tanultakat, különösen *Léger*-nek – akivel egy műteremben dolgozott – az áttételes hatását. A kiszolgáltattott tömeg: személytelenek. Gép-emberek, parancsot teljesítők, magukra hagyottak a magányos tájban.

Az *Ágyú* szénrajzon bokrokkal teli domb előtt fákkal álcázott első világháborús ágyú. Jobbra két lombos fa. Részletezően kidolgozott szénrajz, fény-árnyék játékok, az ágyúnak hosszú árnyéka van. Akár idilli táj is lehetne, ha nem tudnánk, mit jelent maga az ágyú. A természet tökéletes közönye az ember pusztító játékszereivel szemben.

Jean Follain (1903–1971) költő később a *Nouvelle Revue Française*-ban ír Ferenc Józsefről, és ott megidézi az I. világháborúban tisztként szolgáló Farkas alakját: „Farkas nevű festő barátomnak, aki gazdag budapesti kiadó volt és izraelita, és aki a nácik egyik gázkamencéjében végezte, az a megbízatás jutott 1916-ban, hogy vegyen részt Ferenc József ünnepélyes temetésén. A szállodákban mindenki az ajtaja előtt hagyta a nadrágját, hogy kivasalják másnapra. A temetés előestéjén Farkas is otthagyta az övét, kapitányi díszruhájának nadrágját, az ajtó egy boltívére akasztva. Másnap

a nadrág nem volt ott: ellopták. Így kénytelen volt vendéglátója fiát kölcsönvenni, aki tiszt volt, akár csak ő, és a fronton harcolt. Ez a szükség-nadrág meglehetősen rövid volt, hószentgyörgy nem volt hozzá, lakkcipőjére esett, ugyanakkor fehér posztóból készült disztribúciós kifogástalanul állt rajta.”

1916. január 30-tól Farkas Nisben szolgál. Február 5-től augusztus 21-ig *Napló*-t vezet (Magyar Nemzeti Galéria adattára 6731/1954.) 96 oldalas, ebből 78,5 oldal tollal és ceruzával teleírva.

A *Napló*-ban szereplő szerbiai, boszniai és koszovói helyszínek: 1916. február 5. Kumanovo, február 11. Veles, Gvadsó-Prilep, február 20. Monastir-Bitolja-Üszkü (Skopje), február 21. – április 21. Bojadgieff, Dimitroff, Mitof, Dóbor, május 10. Elbassau, május 12–13. Tirana albán hegyek közt, május 17. Milota, május 19. Saltari, május 20. Rijeka, május 21. Cattaro, május 24. Sarajevo. 1916. június 18. Krakko, Lemberg, Podhajce, június 21. Folwark Waga, Brongelowka, június 29. Glomboka Dolina, július 4. Ober Sigl, július 21. Sreskawki, augusztus 11. Podhnjce, augusztus 12. Drenicha, augusztus 13–14. Siolkó, augusztus 15. Bozylkovó, augusztus 20. Siolkó, augusztus 23. Brezany, augusztus 24. Podviszoky. A vázlatfüzetben közkatonák, tisztek, pópák portréja, katonazenészek (dobos, furulyás, trombitás), ember- s állatfej skiccek, csoportképek és karikatúrák. Ez utóbbiak főtisztekről s feleségeikről. Alig-alig egy-két szép, vonzó, emberi arc (főleg a pópaké az). Rendkívüli megfigyelőképesség és ábrázolóerő, néhány vonallal

FARKAS ISTVÁN: FRONTVÁZLATOK

jellemzés, fogékony a különféle karakterek pszichikai jellegzetességeire, s élesen el is torzítja, kiemeli azokat. Expresszivitásuk mellett is erőteljesen realisztikusak. Urak és szolgák a háború abnormális életkeretei között egymásnak kiszolgáltatva. A pontosság, a hitelesség, a szenvedések, gyötrelmek, torzulások érzékeltetése ellenére is valamiféle távolságtartás van Farkas és a megjelenítettek között, nincs az a belső azonosulás, átélés, mint ami Mednyánszky háborús rajzaiban, festményeiben. Főként a karikatúrák jelzik az elidegenedettség élményének megjelenését. A védekező-távolító jelenlét, kívülmaradás főleg saját sors társaival szemben erős: a pöffeszkedő, üres, buta, hájas vagy ficsúr tisztekkel s a hozzájuk tartozó némberekkel. A közkatonákat gyakorta állatias létüknek kiszolgáltatottan mutatja meg, olykor szinte brutálisan, de sosem karikatúra torzítással. S az emberi arcok is közülük kerülnek ki, nem a tisztek közül.

Korabeli, valószínűleg Farkas István által készített, matt papírra nagyított barna munkafotók maradtak meg a háborús rajzokról, pasztellekről, olajfestményekről. A *Fiatal férfi arca* szénrajzon jobbról balra néző, eltorzított orrú, szögletes, délvidéki paraszt arc, határozott kontúrvonalak. Valószínűleg szén, mert nincsenek olyan tónuskülönbségek, amik festésre utalnának. Különösen az arc részletei gondosan, plasztikusan formáltak, a kubizmustól tanult alkalmazásával. A *Pópán* sziklás, dombos tájban a néző felé haladó egész alakos, szembenéző, szakállas férfi, jellegzetes öltözékben. Jobbra hátul a tenger. Alul a tónuskülönbség jóval kisebb, inkább a különös figura érdekelhetette, mint a környezet. Az *Öreg bosnyák paraszt* fehér szakállas, balról jobbra néző bundás öregember mellképe. Felül világos, alul sötét háttér. Helyszín: Nis. Az érdes *à la prima* részek nyilvánvalóvá teszik, hogy nem szén, hanem pasztell. A kabát prémmjét beledörzsölte kézzel a papírba. A szöszös szél bizonyítja, hogy életlen bicskával vágott, majd szakított papír az alap. A *Tiszt kitüntetéssel* olajképen mellkasán vaskeresztet viselő, ősz hajú, hosszú ősz szakállú, bajuszos tiszti vállapos, jobbról balra néző férfi mellképe. Helyszín: Bitája. A háttér elég csúnyán van festve, drapériánál unalmas. A szakáll viszont gyönyörűen, mint a húszas évek végén a legszebb tengerhulám tanulmányok. A pofacsont, a szemüreg körül alkalmazza a kubisztikus megoldást. *Tányérsapkás katonatiszt* jobbról balra néző tiszti sapkás, köpenyes férfi, bajuszos arc, háromnegyed profilban. Érdekesen, szépen, agresszív lendülettel van festve. A háttérben olyan tónuskülönbségek és ecsetnyomok láthatók, egyértelművé teszik, hogy olajképről van szó. A törzs mögött más színű forma, a háttér eldolgozott, visszadörzsölt felületek. Az *Interieur* olajképen albán vagy bolgár család, alacsony belmagasságú paraszti szobabelső. Fokhagyma girland és jellegzetes bolgár papír fríz drapériák lógnak a mennyezetről. A földön tea fő. A szakállas bácsi sámlin ül elrajzolt papucsban. A legény guggol, a körülötte levő tónusok nem szépek. Az asszony a földön ül. Balkán. Az, ahogy jelen vannak, ülnek, néznek, nem beszélnek, nagyon ellentétes az európai családi jelenettel. (Lehetséges, hogy ez a fénykép a *Török hagyományzat Üsküben* c. pasztellképről készült, mely szerepelt az 1917-

FARKAS ISTVÁN: FRONTVÁZLATOK

es bécsi Sajtófőhadiszállás II. kiállításán. Az 1924-es Ernst Múzeum-beli kiállításán is szerepel *Üszkübi hagyomány* c. pasztell.) Az *Interieur* pasztellen sarokülésben három albán férfi, kezüket melengetik egy edényben lévő paráznál vagy étel gőzénél. Balra nagy ablakon át hegyek. Balkáni kávéházi jelenet. (Vagy lakásrészlet?) Intím trécselés, jellegzetes férfi együttlét. Nehéz kabátokban ülnek, nagyon egyszerű földközeli arcok. A *Zenészek*-en két ülő, furulyázó s egy álló, doboló albán szembenéznek. A kép felső harmadában lövészárokból elmosódottan ülő és fekvő katonák. Meglehetősen furcsa beállítás. Kubisztikus megoldások. Egyes részletek arra utalnak, hogy keverhette a pasztellt akvarellal. A *Férfi számmal* pasztellen a kép közepében fehér számmal hátán teherrel, mellette balra turbános férfi zsebre tett kézzel. Jobbra mögöttük utca, a falusi házak háttal kifelé. Zárt, mozdulatlan állókép, filmkockaszerű kimerítés. A *Pihenőn* kora tavaszi tájban háttal álló, evő vagy ivó ló. Balra ingujjban ülő férfi, jobbra edényt

tisztító csicskás. Az ülő figurán sapka van, feltűrt ingujjban, délvidéki paraszt is lehet. A lovon sem katonanyereg van, hanem takaró. Két nagy bödön a földön. Nehezen értelmezhető jelenet (egy ló, két férfi, katonák, nem katonák, mit csinálnak stb.). Az ülő figura kubisztikusan visszaegyszerűsített, a lóban is egyszerűsítés. Harctéri kiégett, tönkrement táj vagy annyira szurreális, hogy elszakadt a látványtól. A drámai fák csonkolva, nincs lomb. A fák két síkban futnak. Magasan van a déli nap, még megfigyelte az árnyékokat. Világvégi hangulat. Balkáni csend, passzivitás. Déli pihenés, mint amikor a csak férfiakkal összezárt férfiak ölés vagy munka közben kioldanak. Megjelenik a kezdete, a csirája annak a kép bal széléről induló ívnek, messzeségbe futó kanyargó útnak, ami Farkas harmincas évekbeli tájképeinek jellegzetes motívuma és kompozíciós eleme lesz. (Valószínű ez a *Lótitás* c. pasztell, mely 1917-ben a bécsi Sajtófőhadiszállás II. kiállításán szerepelt.) A *Pihenő katonák* szénrajzon az előtérben balra vödör fölé hajló katona, jobbra oldalnézetből lefelé fordított fehér ló. Nem hibátlan arányok, mozdulat, de ettől esendőbb ember és állat is. Mögöttük sátrak. Távolban falusi ház. A kép egészét kitöltő hatalmas, erőteljes, súlyos, statikus ág-bogas fa előzménye Farkas a húszas évek elején készített szén fatanulmány sorozata-

inak. Az élet dominanciája a háború felett. Ha a helyszín nem Tirana volna, az időpont nem 1916, s nem tudnánk, hogy e két koordináta – idő és tér – azt jelenti, hogy Farkas, a festő katonaként van jelen, kirándulók idillje is lehetne a szénrajz. A tisztaságot szimbolizáló fehér lovacska békésen legelészik. Szerette a lovakat, akárcsak tanára, *Ferenczy Károly*, hasonlítanak is lovai *Ferenczy* 1905-ben festett lovaihoz. A fa – életfa, a tudás fája – időtlenül nyújtózik a végtelen égbe, az ember személytelenül, lassú mozdulattal tevékenykedik az örökkévalóság bizonyosságát sugalló környezetben. A szelíd, piramis-sátrak is belesimulnak a tájba. Ráadásul a fához viszonyítva oly kicsi minden, a ló, az ember, a sátrak, még a távolabbi jegenyefa is, hogy ennek az égimeszelő világfának alig-alig van köze a konkrét fához. A világ teljes, de az impresszionizmuson és kubizmuson nevelkedett Farkas egy év München és három év Párizs után a déli frontot végiglovagolva, autózva Szerbián át Tiranába jutva már tudja: „Minden Egész eltörött, Minden láng csak részekben lobbán, Minden szerelem darabokban, Minden Egész eltörött.” A kontrasztok színre, a fényben fürdő háztetők arra utalnak, hogy pasztellt használt. Az à la prima karakter viszont a szén mellett szól, és a tónuskontrasztok miatt is valószínűbb a szén. *Ferenczy*s fények, belevilágítottság. A fény-árnyékban a sátrak fehérek. Panteista kép, látomásos, mítikus fa. Absztrahált átfogalmazott fa (lehet, hogy fotókról csinálta). Kilép a „fa”-ságból. Vízió, olymposi homály, megjelennek a démonok. Mintha Csontváry szimbolikus, 1907-ben festett *Magányos cédus*-a igézte volna meg.

FARKAS ISTVÁN: FRONTVÁZLATOK

Farkas nagyon sokat rajzolt és festett a háborúban. Tevékenysége messzemenően különbözött az úgynevezett hivatalos háborús festésztől, Vadász Miklós, Garai, Zádor riportrajzolásától. De különbözik az 1916-ban a szerb és olasz fronton haditudósító Rippl Rónai háborús rajzaitól, festményeitől, melyekből Rippl 1915-ben rendezett kiállítást. „Az olasz fronton 5 hétig voltam a mi lövészárkunkban. Akárhányszor megfordultam, de ellenséget soha, sehol sem láttam, nem is rajzoltam, csak a mieink érdekelték leginkább, ha nem is történt összeütközés, mégis az arra való hozzákészülődés egyes fázisai nevezetesebb alakjait megrögzítettem úgy, ahogy tudtam, úgy, ahogy láttam. A legrémesebb részét, a szegény katonák lelkiállapotát, ami a legérdekesebb az egész háborúban, nem ismerem közelebbről, azt pl., hogy milyen kitarással, az időjárás viszontagságai közepette milyen lerongyoltan, piszkosan, sárosan, teljesen dezoláltan, orientálatlan lelkiállapotban, hasonfekve hóban, vízben, dideregve, megtöltött fegyverrel kezükben lennek az ellenségre, nem láttam, csak elképzelni tudom. Ezt csak az fogja megörökíteni, aki velük hasalt, velük szenvedett, de megmaradt talán rokkantan az élők sorából. Ilyen. pl. Kokoschka Oszkár bécsi festőbarátom, aki most, a háború élményei okozta idegességénél fogva, ha nem is festi meg, de később, a nyugodtabb időkben – visszaemlékezéseiből remélhetőleg – igen érdekes eseteket fog megörökíteni. Én, úgy mint a többi, csak arról számolhatok be, ami a háborús élet zűrzavarában előadódott.” – írta Rippl Rónai.

Farkas katonaeletet megörökítő rajzai leginkább Mednyánszky háborús rajzaival és Egry József korai katonabrázolásával rokoníthatók. Farkas éppen „a szegény katonák lelkiállapotát” és fizikai állapotukat örökítette meg.

Egy évvel a háború kitörése után *Jászi Oszkár* meg-hökkenve írta a *Huszadik Században*: „...az úgynevezett művelt középosztály és felső tízezer túlnyomó része képes a békés idők játékaival és szórakozásait folytatni, hogy tömve vannak a színházak, kávéházak és egyéb lokálok, hogy tovább folyik a korzó, a flirt, lórumparti és pletyka, hogy ki-ki apró kis előnyeit és üzleteit és hiúságát kergeti... az ember szinte megdöbbenve kérdi, hogy ezek a majomszerű lények valóban emberek-e... Hazug idealizmus a Prohászkaé... Egy új individuális és arisztokratikus etikára van szükségünk... Szinte a tíz ujjamon számolhatjuk meg azokat az ideológusokat, kik körülöt-tünk emberileg képesek ezt a rettenetes tragédiát átélni.”

1917. február 10-től Farkas felderítőtsízt, főhadnagy, és több „értékes szolgálatot teljesített” a dicsé- roklevelek tanúsága szerint. A budapesti Sajtófőhadiszállás kiállításain bemutatja fronton született alkotásait. A *Sajtófőhadiszállás II. Kiállítás*on – Nemzeti Szalon – szereplő művei: *F. H. Batt Wysokánál* – tempera, *I. T. D. tartalékállása H. Dolinánál* – olaj, *Istentisztelet a bolgár király résztvételével* – pasztell, *A 3/6 hegyi úteg tüzelőállása* – pasztell, *Török hagyományzet Üsküben* – pasztell, *Táncoló és üvöltő dervisek* – pasztell, *Macedón pázsatorok, Vászár Nisben* – pasztell, *Lóitítás* – pasztell.

Október 3-án vitézi magatartásáért dicsé- ro oklevél: „Ő császári és apostoli király Felsége legkegyelme-

sebben elrendelni méltóztatott, hogy a legfelsőbb dicsé- ro elismerés – a kardok egyidejű adományozása mellett – tudtul adassék: F A R K A S István 1. honvéd tábori ágyúsezredbeli tartalékos hadnagyoknak, (Legf. elh. kelte: 1917. szeptember 26. – 21272/el. sz. 1917. október 3.);”

Farkas a Sajtófőhadiszállás kiállításain szerepel, egy képét – a *Vászár Nisben* c. pasztell – a Szépművészeti Múzeum vásárolja meg. Május 31-én az olasz fronton „teljesen új viszonyok között a júniusi offenzívának előkészítésénél minden veszély dacára mindig a legmagasabb szolgálat érdekében cselekedett” s ezért „kardos ezüst katonai érdemérmét” kapott. Október 31-én Arbora – Solkai útközet, főhadnagy

„DICSÉRO ELISMERÉSE

tudtul adassék. Egyidejűleg megengedni méltóztatott, hogy eme Dicsé- ro Elismerése látható jelét, a magyar koronás bronz érmét, a hadiszalagon, – a szalagra feltűzött *kardos ezüst katonai érdemérem* kisebbített alakjával – viselhesse.”

1918. november 5-től egy évig olasz hadifogságban. Ludwig Wittgenstein ugyancsak a Monarchia katonájaként olasz hadifogságba esik, ahol befejezi a lövészárkokban írt könyvét, a *Tractatus*-t.

A hadifogságban készült a *Kantinban* szénrajz. Katonaszapka álló és ülő alakok tömege tölti ki a nagyon sötét képet. A sziluettek mind a háttér megvilágított részei – valószínűleg a pult felé törekednek –, ahonnan a sötét térbe jutó kevés fény világítja meg némelyek fejét, vállát. Kivehetetlen arcok, ember-massza. Balról ablakkeret, de a fény forrása nem ez. Farkast foglalkoztatja az arcnélküli tömeg s a sötétség-fény, fekete-fehér kontrasztját használja együttlétezésük abszurdításának érzékeltetésére. Az egész felületet megoldozza a fekete szénrel, még ahol a fényeket érzékelteti, ott sem hagyja üresen a papírlapot, hanem halvány szürkét alkalmaz, visszatöröl a feketéből.

A hadifogság alatt készült művek lényegében ugyanolyanok, mint az 1916–1918 között a fronton készült rajzok, akvarellek, karikatúrák.

Szeptember 24-én Farkas hazatér az olasz hadifogságból, 27-én érkezik Csótra, a leszerelő táborba. Október 27. és 1924. május 21. között az Aradi utca 68. sz. alatt lakik, apja, Wolfner József könyvkiadó lakásában.

